МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЯВЛЕННЯ І РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Монографія

За редакцією доктора юридичних наук, професора,
Члена-кореспондента Національної академії правових наук України
В.В. Тіщенко

До 20-річчя Національного університету
«Одеська юридична академія»
та 170-річчя Одеської школи права

Одеса
2018

УДК 347.79(477)
К 38

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № ___ від _____ р.)

Авторський колектив:
Аркуша Л.І., докт. юр. наук., професор – гл. 3, 3.1; 3.10 (у співавтор Немно Ю.О.);
Нетудихатка О.Ю., докт. менд. наук., професор – гл. 2, 2.7 (співавтор Мавед О.О.);
Подобний О.О., докт, юр, наук, професор – гл. 1, 1.4;
Постіка І.В., докт, юр, наук., професор – гл. 3, 3.2;
Тіщенко В.В., докт. юр. наук, професор – гл. 1, 1.1;
Баланюк О.В., канд. юр. наук – гл. 1, 1.5;
Бєлік Л.С., канд. юр. наук. – гл. 3, 3.3;
Ващук О.П., канд. юр. наук.– гл. 2, 2.3;
Комісарчук Р.В., канд. юр. наук., доцент – гл.3, 3.4;
Динту В.А., канд. юр. наук – гл. 2, 2.1;
Ківалов С.В., докт, юр, наук, професор – передмова
Колодіна А.С., канд. юр. наук – гл. 1, 1.3;
Мавед О.О., канд. менд. наук. – гл. 2, 2.7 (співавтор Нетудихатка О.Ю.);
Паляничко Д.А., адвокат, канд. юр. наук., доцент – гл. 3, 3.5;
Самойленко О.А., канд. юр. наук., доцент – гл. 2, 2.2;
Сушко В.В., канд. менд. наук – гл. 2, 2.6;
Тихоненко В.М., канд. юр. наук., –гл. 3, 3.7;
Цехан Д.М., канд. юр. наук, – гл.1, 1.2;
Чумак С.П., канд. юр. наук, – гл. 3, 3.6;
Гресь Ю.О., канд. юр. наук, – гл. 2, 2.5;
Ващенко І.О., асистент, - гл. 3, 3.8;
Панасюк А.О., асистент – гл. 2, 2.4;
Чіпко Н.В., асистент – гл. 3, 3.9;
Немно Ю.О., лаборант – гл. 3, 3.10 (співавтор Аркуша Л.І.).

Рецензенти:
Ю.П. Аленін – професор кафедри кримінального процесу Національного Університету «Одеська юридична академія», член-кореспондент Національної Академії правових наук України, доктор юрид. наук, професор.
С.В. Шевчук – професор кафедри загальнотеоретичних та державно-правових наук правничого факультету Національного Університету «Києво-Могилянська Академія», член-кореспондент Національної Академії правових наук України, Суддя Європейського Суду з прав людини, доктор юридичних наук, професор.

ЗМІСТ

До основних завдань експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів належать, зокрема, установлення робочого стану комп'ютерно-технічних засобів; установлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення; виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях; установлення відповідності програмних продуктів певним версіям чи вимогам на його розробку тощо.

Основними завданнями експертизи телекомунікаційних систем та засобів є, зокрема, визначення характеристик та параметрів телекомунікаційних систем та засобів; встановлення фактів та способів передачі (отримання) інформації в телекомунікаційних системах; встановлення фактів та способів доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій тощо.

З наведеного вище вбачається, що кіберпростір є складною динамічною системою, яка може використовуватись для здійснення злочинної діяльності. Для її дослідження та встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення, що було вчинено у ній, або реалізовано за її допомогою, необхідна ефективна система слідчих (розшукових) та негласних (слідчих) розшукових дій, яка надасть можливість отримати криміналістично-значиму та доказову інформацію. Також наявність у провадженні об'єкту дослідження у формі кіберпростору, як обстановки злочину, потребує обов'язкового залучення до пізнання обставин провадження спеціалістів у сфері комп'ютерних технологій та експертів.

2.2. Криміналістична класифікація злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору

Класифікація об'єкта пізнання спрощує його вивчення, забезпечує ефективність системного підходу до пізнання множини об'єктів, дає можливість визначити її внутрішні закономірності й істотні ознаки. З філософської позиції класифікація розглядається як природній метод пізнання.[171]

[171] Розова С.С. Научная классификация и ее виды / С.С. Розова // Вопросы философии. – 1964. – № 8. – С. 68-79.

Криміналістична класифікація злочинів пройшла еволюційний шлях свого становлення і набуває все більш поширеного застосування. Як зазначає В.А. Журавель криміналістична класифікація – це засіб упорядкування окремих категорій злочинів за їх криміналістично значущими ознаками.[172] На думку В.Ю. Шепітько криміналістична класифікація злочинів – це їх диференціація (або систематизація) за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню окремих криміналістичних методик.[173] Прагматична роль криміналістичної класифікації злочинів полягає у тому, що вона створює відповідне підґрунтя для формування криміналістичної характеристики злочинів окремих видів і груп та вироблення найбільш наближених до потреб практики цілеспрямованих наукових рекомендацій з розслідування, що й утворює певну методику розслідування.

В криміналістичному аспекті сучасна парадигма злочинів, учинених із використанням обстановки кіберпростору, є складною, комплексною. Це не елементарна сукупність злочинів або технологія злочинної діяльності. Одні комп'ютерні технології злочинці можуть використовувати для досягнення різного злочинного результату, поєднання інших як типові для досягнення певного злочинного результату, чим вдало користаються організовані злочинні групи. Особливий технологічний, комплексний і транснаціональний характер злочинної діяльності, що передбачає використання обстановки кіберпростору, вимагає розроблення новітньої комплексної методики, що дозволить інтегрувати дані про визначені взаємозв'язки такої множинності злочинів та на їх підставі розробити оптимальну систему криміналістичних рекомендацій з розкриття та розслідування злочинів визначеної категорії.

Така методика є негайною потребою слідчих органів, що пов'язано із відсутністю встановленої спеціалізації слідчих в розслідуванні кримінальних правопорушень вказаної категорії. При

[172] Журавель В.А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування / В.А. Журавель // Вісник Академії правових наук. – 2002. – № 3(30). – С. 160-166. – С. 162.

[173] Шепітько В.Ю. Криміналістика: підручник / В.Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, – 2010. – 496 с. – С. 324.

відсутності відповідної методики розслідування злочинів, провадження у злочинах, що вчиняються в обстановці кіберпростору, доручаються недосвідченим слідчим, що призводить до неповноти слідства, не встановлення всієї множини злочинів та складу злочинної групи. З аналізованого матеріалу в 70% справ фігурують невстановлені під час слідства особи-учасники злочину.

Вдаючись до фактичного розроблення криміналістичної класифікації злочинів, науковці наголошують на цілі такої класифікації, зокрема необхідності забезпечення потреб криміналістичної науки та практики такою класифікацією.[174] Н.П. Яблоков справедливо вважав, що криміналістичні підстави класифікації злочинів повинні бути відповідно значущими і методично перспективними.[175] Дійсно, якщо пропонується криміналістична класифікація злочинів певного виду з безліччю підстав та класифікаційних систем, виникає питання про доцільність такої класифікації, та чи кожний з запропонованих видів злочинів можна покласти в основу відповідних методичних рекомендацій з їх розслідування. На думку Б.В. Щур не можна обмежуватися у класифікаційних побудовах лише криміналістичними ознаками (критеріями), а необхідно виходити з кримінально-правової класифікації злочинів, яка у цьому плані є базовою.[176] Ми також будемо виходити з цих позицій при розробленні криміналістичної класифікації злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору.

В криміналістичній науці вже були спроби здійснити криміналістичну класифікацію подібних злочинів, але через різний зміст обраного для дослідження поняття, жодна з класифікацій не може задовольнити вимоги практиків. До сьогодні терміносполучення «злочини, вчинені із використанням обстановки кіберпростору» були підмінені поняттями «комп'ютерний злочин», «кіберзлочин», «інформаційні злочини», «злочини у сфері високих інформаційних технологій», «злочини у сфері комп'ютерної інформації».

---

[174] Шмонин А.В. Методология криминалистической методики: монография / А.В. Шмонин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 416 с. – С. 118; Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія / В.В. Тіщенко. – Одеса: Фенікс, 2007. – 260 с. – С. 44.

[175] Яблоков Н.П. Научные основы методики расследования (§ 2 Гл. 28). Криминалистика : учебник. – М. : БЕК, 1995. – 708 с. – С. 486.

[176] Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Б.В. Щур. – Харків, 2011. – 407 с. – С. 166.

Здавалося би, дефінування конкретного терміна повинно сприяти вирішенню проблеми, втім окреслення понять зводить останні до інших, не визначених основних понять.[177] Тому для нашої мети потрібно спочатку розмежувати зміст означених понять з урахуванням вітчизняних, міжнародних та закордонних теоретико-прикладних досліджень у науках кримінального циклу.

Проаналізувавши публікації щодо тематики змісту терміна «комп'ютерні злочини» й не вдаючись до активної полеміки відносно недоцільності його використання (Ю.М. Батурін, В.В. Крилов)[178]. через його фактичне існування, резюмуємо, що зміст терміна залежить від предметної сфери конкретної науки. На цьому справедливо наголошують також В.В. Вехов, М.В. Карчевський та багато інших науковців, які пропонують надавати різні визначення комп'ютерних злочинів з позиції кримінально-правової охорони, а також криміналістичної науки.[179] Традиційним у кримінально-правових дослідженнях стало ототожнення «комп'ютерного злочину» зі «злочинами у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку», передбаченими винятково кримінально-правовими нормами однойменного Розділу XVI КК України.[180] З метою скорочення громіздких терміносполучень цієї тематики у такому значенні термін «комп'ютерний злочин» став використовуватися в кримінально-правовій та окремій криміналістичній літературі (Д. Айкав, Ю.М. Батурин, А.Г. Волеводз,

[177] Бауэр Ф.Л. Информатика : в 2 ч. – Ч. 1: Вводный курс / Ф. Л. Бауэр, Г. Гооз. – М. : Мир, 1990. – 336 с. – С.18.

[178] Батурин Ю.М. Проблемы компьютерного права/ Ю.М. Батурин. – М.: Юрид. лит., 1991. – 271 с. – С.129; Крылов В.В. Информационные компьютерные преступления: учеб. и практ. пособие. – М. : Инфра-М-НОРМА, 1997. – 285 с. – С.11.

[179] Вехов В.В. Компьютерные преступления: Способы совершения и раскрытия / В.В. Вехов, под ред. акад. Б.П. Смагоринского. – М.: Право и Закон, 1996. – 182 с. – С. 23-24; Карчевський М.В. Відповідальність за незаконне втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: аналіз складу злочину: дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. В. Карчевський. – Луганськ, 2003. – 175с. – С. 44

[180] Калюжный Р.А. Теоретические и практические проблемы использования вычислительной техники в системе органов внутренних дел (организационно-правовой аспект): автореф. дис. ... докт. юр. наук: 12.00.02. «Конституционное право; муниципальное право» / Р.А. Калюжний; Інститут государства и права имени В.М. Корецкого Академии наук Украины. – К., 1992. – 23 с. – С. 14; Білоусов А.С. Криміналістичний аналіз об'єктів комп'ютерних злочинів: дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. С. Білоусов. – Запоріжжя, 2008. – 245 с. – С. 38; Карчевський М.В. Відповідальність за незаконне втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: аналіз складу злочину: дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М.В. Карчевський. – Луганськ, 2003. – 175с. – С. 42

В.О. Голубєв, Р.А. Калюжний, М.В. Карчевський, Н.А. Розенфельд, К. Сейгер, У. Фонсторх та ін.).[181]

У криміналістиці термін «комп'ютерний злочин» має розширене тлумачення. Ним позначають діяння, в яких комп'ютер є предметом, знаряддям або засобом скоєння злочину. М.В. Салтевський, пояснюючи застосування терміна «комп'ютерні злочини», зазначав, що, на відміну від кримінального права, у криміналістиці вид злочину називають навіть не за засобом (знаряддям) учинення злочину, а за видом злочинної діяльності.[182] На стику XX й XXI століть опубліковано цілу низку праць щодо «комп'ютерного злочину» в такому трактуванні. Ідеться, зокрема, про криміналістів (П.Д. Біленчук, А.С. Білоусов, В.Б. Вехов, М.А. Зубань, Б.В. Романюк, В.С. Цимбалюк)[183], кримінологів (Р.І. Дрімлюга, Д.В. Добровольський, М.О. Кравцов)[184]. Тому й у більшості джерел чітко визначають дві категорії злочинів, зокрема: 1) коли комп'ютер або інформація в ньому виступає предметом посягання

[181] Калюжный Р.А. Теоретические и практические проблемы использования вычислительной техники в системе органов внутренних дел (организационно-правовой аспект): автореф. дис. ... докт. юр. наук: 12.00.02. «Конституционное право; муниципальное право» / Р.А. Калюжний; Інститут государства и права имени В.М. Корецкого Академии наук Украины. – К., 1992. – 23 с.; Айков Д. Сейгер К., Фонсторх У. Компьютерные преступления. Руководство по борьбе с компьютерными преступлениями: Пер. с англ. – М.: Мир, 1999. – 351 с.; Батурин Ю.М. Компьютерная преступность и компьютерная безопасность / Ю.М. Батурин, А.М. Жодзишский. – М. : Юрид. лит., 1991. – 157 с.; Волеводз А.Г. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества / А.Г. Воеводз. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 496 с.; Безпека комп'ютерних систем. Комп'ютерна злочинність та її попередження / Вертузаєв М.С., Голубєв В.О., Котляревський О.І., Юрченко О.М. / За ред. О.П. Снігерьова. – З.: Павел, 1998. – 316 с.; Карчевський М.В. Відповідальність за незаконне втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: аналіз складу злочину: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М.В. Карчевський. – Луганськ, 2003. – 175с.; Розенфельд Н.А. Кримінально-правова характеристика незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н.А. Розенфельд. – Київ, 2003. – 222 с.

[182] Салтевський М.В. Основи методики розслідування злочинів, скоєних з використанням ЕОМ: навч. посібник / М.В. Салтевський. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2000. – 35 с. – С.4

[183] Вехов В.В. Компьютерные преступления: Способы совершения и раскрытия / В.В. Вехов, под ред. акад. Б.П. Смагоринского. – М.: Право и Закон, 1996. – 182 с.; Біленчук П.Д. Комп'ютерні злочини: соціально-правові і кримінолого-криміналістичні аспекти: навч. посібник / П. Д. Біленчук, М.А. Зубань. – К. : Укр. акад. внутрішніх справ, 1994. – 72 с.; Білоусов А.С. Криміналістичний аналіз об'єктів комп'ютерних злочинів: дис. к.ю.н. – 12.00.09. – Запоріжжя, 2008. – 245 с.

[184] Дримлюга Р.И. Интернет-преступность: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. «Уголовное право и криминология; уголовноисполнительное право» / Р.И. Дрімлюга; Байкальский государственный университет экономики и права. – Владивосток., 2007. – 23 с.; Добровольский Д.В. Актуальные проблемы борьбы с компью-

(дії, що кваліфікуються за статтями Розділу XVI КК України розділ); 2) коли комп'ютер є засобом вчинення злочину (ст. 185, 190, 191 КК України).

На окрему увагу заслуговує терміносполучення «злочини у сфері комп'ютерної інформації», яке в Україні на рівні дисертаційного дослідження 2002 року запровадив Д.С. Азаров. Цей вислів, на думку автора, зумовлений важливістю та значенням об'єкта посягання – комп'ютерної інформації.[185] До таких відносять злочини, передбачені Розділом XVI КК України, а також ч. 3 ст. 190 КК (шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки) та ст. 200 КК (використання підроблених електронних засобів доступу до банківських рахунків).[186] У цьому аспекті В.В. Крилов у криміналістичних дослідженнях уживає поняття «інформаційні злочини», розуміючи їх як суспільно небезпечні діяння, заборонені кримінальним законом під погрозою покарання, вчинені в галузі інформаційних правовідносин.[187]

Тож, криміналістична класифікація «комп'ютерних злочинів», «злочинів у сфері комп'ютерної інформації» та «інформаційних злочинів», як правило, здійснювалась за кримінально-правовими ознаками відповідної групи злочинів. Останню розглядали в аспекті «діянь, учинених у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку», кримінальну відповідальність за які передбачено однойменним Розділом XVI КК України, та злочинних діянь, учинених за допомогою комп'ютера (ст. 190, 200 КК України). Варто зазначити,

терной преступностью: Уголовно-правовые и криминологические проблемы: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. В. Добровольский. – М., 2005. – 218 с.; Кравцова М.О. Кіберзлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ; автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»/ М.О. Кравцова; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2016. – 16 с.

[185] Азаров Д.С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. С. Азаров. – К., 2002. – 231 с – С. 19.

[186] Голубєв В.О. Злочини у сфері комп'ютерної інформації: способи скоєння та засоби захисту / В.О. Голубєв, О. М. Юрченко; під ред. О. П. Снігерьова, М. С. Вертузаєва. – Запоріжжя: Павел, 1998. – 140 с.; Азаров Д.С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д.С. Азаров; Інститут держави та права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2002. – 18 с.

[187] Крылов В.В. Информационные компьютерные преступления: учеб. и практ. пособие / В.В. Крылов. – М. : Инфра-М-НОРМА, 1997. – 285 с. – С. 11.

що законодавство України не містить тлумачення жодного з розглянутих терміносполучень. У ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України»[188] на позначення основних загроз національній безпеці нашої держави використовується лише вислів «комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм». В окремих міжнародних угодах України міститься суто вказівка на термін.[189]

Поява у криміналістичних дослідженнях терміносполучень «злочини у сфері високих інформаційних технологій» або «злочини у сфері комп'ютерних технологій» була пов'язана з розвитком наукового знання у сфері високих інформаційних технологій, комп'ютерних технологій зокрема. На цей час абсолютну більшість технологічних та соціальних процесів у державі, галузей виробництва від енергетики до засобів масової інформації виведено на інший наукомісткий рівень саме завдяки високим інформаційним технологіям, що засновані на автоматичної обробці інформації в процесі розв'язання обчислювальних та інформаційних завдань. Комп'ютерні технології є комплексом систематичних та масових засобів і прийомів автоматичної обробки інформації, заснованих на перетворенні інформації в числову форму, що забезпечує високу швидкість обробки даних, пошуку інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформатизації незалежно від місця розташування.[190] Комп'ютер є лише одним з апаратних засобів комп'ютерних технологій. Тому очевидно помилковою видається попередня практика посилання криміналістів тільки на його використання в перебігу вчинення злочинів.

Застосування будь-яких апаратних та програмних засобів комп'ютерних технологій у вчиненні злочину має наслідком утворення специфічних слідів – змін у специфічному інформаційному середовищі, що зумовлює необхідність використання в процесі

[188] Про основи національної безпеки України: Закон України від за 19 червня 2003 року за № 964-IV / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15.

[189] Договір між Кабінетом Міністрів України та Федеральним Урядом Республіки Австрія про співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю: затв. Постановою Кабінету Міністрів від 17.07.2014 р. за № 270 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/040_040.

[190] Самойленко О. А. Особливості розслідування викрадень майна, вчинених із використанням комп'ютерних технологій : монографія. – К. : КНТ, 2009. –328 с. – С. 18.

розслідування відповідних (спеціальних) прийомів і методів їх виявлення й дослідження. На межі першого й другого десятиріч XXI ст. наукові теми, окремі та комплексні методики розслідування злочинів розробляють саме з урахуванням цієї специфіки злочинної діяльності, зокрема щодо викрадень майна, шахрайств, незаконних дій у кредитно-фінансовій сфері тощо.[191] В основу криміналістичної класифікації покладаються різні криміналістичнозначущі ознаки, зокрема спосіб вчинення злочину, особа злочинця.

Тривала наукова та законодавча невизначеність наведеного соціально-правового явища призвела в країнах СНД до запозичення з міжнародної практики боротьби зі злочинами терміна «кіберзлочин» («cybercrime»). Аналіз сучасних публікацій, тем дисертаційних досліджень та інших джерел інформації дозволяє доволі впевнено стверджувати про всезагальне визнання українською науковою спільнотою цього терміна.[192]

На нашу думку, запозичення з англійської терміна «кіберзлочин» можна розглядати з двох різнопланових позицій. По-перше, запозичена конструкція є вдалою щодо предметної сторони криміналістичної науки, у змістовному плані її сформульовано лаконічно, вона проста для розуміння навіть не фахівцем з права. Як уже було доведено в першому підрозділі роботи, термін з префік-

[191] Самойленко О. А. Особливості розслідування викрадень майна, вчинених із використанням комп'ютерних технологій : монографія / О. А. Самойленко. – К. : КНТ, 2009. – 328 с.; Реуцький А.В. Методика розслідування злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток: автореф. дис. ...канд. юр. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А.В. Реуцький; Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. – Х ., 2009. – 22 с.; Мотлях О.І. Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.І. Мотлях; Академія праці та соціальних відносин Федерації профспілок України. – Київ., 2005. – 20 с.; Анапольська А.І. Розслідування шахрайств, пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А.І. Анапольська; Луганський університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. –Луганськ., 2008. – 20 с.

[192] Біленький В.П. Відповідальність за кіберзлочини за кримінальним правом США, Великобританії та України (порівняльно-правове дослідження) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 /В. П. Бєлєнький. – Одеса, 2015. – 230 с.; Хахановський В.Г. Особливості криміналістичної характеристики кіберзлочинів / В.Г. Хахановський // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 1(1). – С. 89-93; Голубев В.А. Аналіз кіберзлочинності у сфері економічної безпеки / В.А. Голубев // Information Technology and Security. – 2013. – № 1. – С. 26-32; Літвінов М.Ю. Світова та українська практика боротьби з кіберзлочинністю / М.Ю. Літвінов // Право і Безпека. – 2014. – № 1. – С. 85-89.

сом «кібер» дає однозначну відповідь на обстановку вчинення конкретного злочинного явища – це кіберпростір як інформаційний простір взаємодії між людьми за допомогою інфраструктури електронних інформаційних технологій.

До того ж, у вітчизняній криміналістичній науці доволі поширеною є практика використання багатьох запозичених з інших мов термінів, наприклад тактика (гр. taktika – мистецтво шикування військ), криміналістика (лат. Criminalis – злочинний, той, що належить до злочинної діяльності), криміналістична фотографія (гр. photos – світло, гр. grapho – пишу).[193]

По-друге, проблему недостатньої аргументованості й хаотичного подання поняття «кіберзлочин», що властиво розробкам закордонних дослідників та зарубіжним правовим актам, екстраполювано в національну науку.

Для розуміння особливостей процесу розвитку міжнародної наукової думки щодо змісту терміна «кіберзлочин» доцільно вдатися до аналізу результатів багаторічної роботи такого консультативного органу, як Конгрес ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками, за Програмою ООН у сфері попередження злочинності та кримінального судочинства, а саме п. 29 Декларації принципів.][194] Перший форум Конгресу відбувся в 1955 році в Женеві. Починаючи з десятого форуму Конгресу (Відень, 2000 рік), жоден (одинадцятий у Бангкоці, 2005 р.; дванадцятий у Сальвадорі, 2010 р.; тринадцятий у Досі, 2015 р.) не оминає теми боротьби з кіберзлочинами.

На Десятому форумі Конгресу термін «кіберзлочин» було подано у двох значеннях.[195] Кіберзлочин у вузькому сенсі (сино-

[193] Радецька В.Я. Мова науки криміналістики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.Я. Раденька. – Київ, 2002. – 173 с. – С. 39.

[194] Создание эффективной программы ООН в области предупреждения преступности и уголовного правосудия: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 18 декабря 1991 г. N 46/152 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.garant.ru/2565318/#ixzz4xKtuj3dP

[195] Семинар-практикум 3: Укрепление мер реагирования систем предупреждения преступности и уголовного правосудия на появляющиеся формы преступности, такие как киберпреступность и незаконный оборот культурных ценностей, в том числе извлеченные уроки и международное сотрудничеств: Справочный документ/ 13 Конгресс ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию Доха, 12-19 апреля 2015 года (A/CONF.222/12) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unodc.org/documents/congress/Documentation/A-CONF.222-12_Workshop3/ACONF222_12_r_V1500665.pdf

нім до «комп'ютерний злочин», що використовували окремі доповідачі форуму) є будь-яким протиправним діянням, здійснюваним за допомогою електронних операцій, метою якого є подолання захисту комп'ютерних систем і оброблюваних ними даних. Кіберзлочини в широкому значенні (як синонім до «злочини, пов'язані з використанням комп'ютерів») – це будь-яке протиправне діяння, вчинене за допомогою або з використанням комп'ютерної системи чи мережі, включаючи й такі злочини, як незаконне зберігання, пропозиція або поширення інформації за допомогою комп'ютерної системи чи мережі.

На одинадцятому форумі Конгресу було прийнято так звану Бангкокську декларацію про взаємодію та відповідні заходи - стратегічні союзи (спілки) в галузі попередження злочинності й кримінального правосуддя[196], у п. 16 якої констатовано активізацію та розширення сучасного співробітництва у галузі попередження та розслідування злочинності, пов'язаної з використанням високих технологій і комп'ютерів. У інших пунктах ідеться про тероризм і транснаціональну організовану злочинність, як різновид кіберзлочинності.

У центрі уваги учасників дванадцятого форуму Конгресу були транснаціональний та організаційний аспекти кіберзлочинності, організаційні відмінності підходів у національному законодавстві та інші важливі питання.

Останній форум Конгресу, датований 2015 роком, є надзвичайно важливим у сенсі практичного роз'яснення проблем та шляхів їх вирішення щодо розслідування кіберзлочинів. Наведемо основні тези, що дають можливість визначити міжнародний погляд на зміст терміна «кіберзлочин».

По-перше, визнано, що межа між кіберзлочиністю та звичайною злочинністю стає все менш визначеною. Наприклад, у річному звіті про результати роботи за 2016 рік Управління ООН з наркотиків та злочинності конкретизовано напрями протидії кіберзлочинам (для країн Західної та Центральної Азії), зокрема: створення спеціалізованих підрозділів боротьби з кіберзлочи-

[196] Бангкокська декларація про взаємодію і відповідні заходи: стратегічні союзи в галузі попередження злочинності і кримінального правосуддя: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 60/177, Додаток 1 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_785

нами; зміцнення регіональної співпраці між правоохоронними й судовими органами в питаннях переслідування кіберзлочинців, проведення розслідувань у «тіньовій мережі» (DarkNet); боротьба з проблемою незаконного використання віртуальних валют; збір і використання електронних доказів.[197]

По-друге, до категорії «кіберзлочинність» віднесено такі діяння, об'єктом злочину яких є комп'ютерні дані або системи, а також діяння, за яких використання комп'ютерних або інформаційних систем є невід'ємною складовою способу вчинення злочину. До першої класифікаційної групи відносять отримання незаконного доступу до комп'ютерних даних або систем (іноді їх називають «основними» кіберзлочинами). До другої – використання комп'ютерних даних або систем для шахрайства, розкрадання чи спричинення шкоди іншим особам; злочини, пов'язані з використанням комп'ютерів та інтернет-контенту, включаючи пропаганду ненависті, дитячу порнографію, злочини з використанням особистих даних і продаж заборонених товарів у режимі онлайн.

Цікавим в аспекті розроблення криміналістичної класифікації злочинів, вчинених у обстановці кіберпростору, є те, що міжнародна спільнота резюмувала, що у внутрішньому (національному) законодавстві про кіберзлочинність відповідальність за такі злочини встановлюється на підставі поєднання положень, що стосуються як суто кіберзлочинів, так і загально кримінальних злочинів. Наведемо фрагмент офіційної публікації результатів форуму: «Кримінальна відповідальність за здійснення «основних», таких як отримання незаконного доступу до комп'ютерних даних і систем, може встановлюватися шляхом ухвалення спеціального законодавчого положення, тоді як діяння, пов'язані із застосуванням комп'ютерів для отримання особистої або фінансової допомоги або спричинення особистої або фінансової шкоди, частіше за все можуть визнаватися кримінальними на підставі положень, що стосуються здійснення загально кримінальних (не пов'язаних із застосуванням комп'ютерів) злочинів. У деяких випадках внутрішні нормативно-правові засади приймаються у виконання з

[197] Звіт про результати роботи за 2016 рік Управління ООН з наркотиків та злочинності щодо кіберзлочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unodc.org/documents/rpanc/RP_Annual_Report_RU_31.05.17_low.pdf.

урахуванням багатобічних документів, які можуть бути обов'язковими або необов'язковими для сторін».[198]

До таких міжнародних документів відносять: Конвенцію про кібербезпеку і захист особистих даних африканського союзу, Угоду про співпрацю держав – членів Співдружності Незалежних Держав у боротьбі зі злочинами у сфері комп'ютерної інформації, Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність, Директиву 2013/40/EU європейського парламенту і Ради Європейського союзу про атаки на інформаційні системи, Конвенцію про боротьбу зі злочинами в галузі інформаційних технологій арабських держав і Угоду про співпрацю в галузі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки Шанхайської організації співпраці. З огляду на таку кількість міжрегіональних нормативних актів, підготовча нарада до тринадцятого Конгресу рекомендувала державам розглянути питання щодо розроблення універсальної конвенції про кіберзлочинність, якої до сьогодні не існує.

Вважаємо, що термін «кіберзлочин» на міжнародній арені виправдано розширений до позначення ним усіх традиційних злочинів, учинених із застосуванням кіберпростору. Утім розкриття змісту через конкретний перелік таких злочинів ми нині не побачимо в жодному нормативному акті чи теоретичній спробі класифікувати кіберзлочини. Це пов'язано з відсутністю універсального міжнародного документа щодо боротьби з кіберзлочинами. Більшість науковців апелює в цьому питанні до міжрегіональних нормативних актів, до яких приєдналася їх держава.

Конвенція Ради Європи про кіберзлочини далека від досконалості щодо визначення змісту та видів кіберзлочинів у європейському просторі. Тому, використовуючи дефініцію «кіберзлочин», вітчизняні науковці-правники невиправдано звужують зміст злочину, вчиненого з використанням обстановки кіберпростору. Це призводить до класифікації кіберзлочинів на підставі позицій наведеної Конвенції або криміналістичнозначущої ознаки – спо-

[198] Семинар-практикум 3: Укрепление мер реагирования систем предупреждения преступности и уголовного правосудия на появляющиеся формы преступности, такие как киберпреступность и незаконный оборот культурных ценностей, в том числе извлеченные уроки и международное сотрудничеств: Справочный документ/ Тринадцатый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию Доха, 12-19 апреля 2015 года (A/CONF.222/12). – С. 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unodc.org/documents/congress/Documentation/A-CONF.222-12_Workshop3/ACONF222_12_r_V1500665.pdf

собу вчинення суто комп'ютерного злочину, що спричиняє неповноту розроблених методик розслідування.

Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються із використанням обстановки кіберпростору, буде мати практичний сенс, якщо складові системи злочинів будуть виключати повтори традиційних злочинів, оскільки при використанні відповідних рекомендацій з їх розслідування буде спостерігатися тенденція до їх розосередження на декілька складових системи. Тому в основу криміналістичної класифікації досліджуваної категорії злочинів повинен бути покладений один критерій поділу на групи злочинів, який буде мати криміналістичне значення. В межах кожної з груп можна виділити підгрупи, які також мають відповідно один критерій поділу. Останні об'єднують злочини певних кримінально-правових ознак, які вчиняються в кіберпросторі.

Використання кіберпростору забезпечує досягнення злочинної мети, в кожному конкретному випадку злочину. Досягнення мети злочину означає, що спонукання діяння мотивом закінчилось і певна потреба задовольнилась.[199] Розглянемо це твердження більш детально.

Мета досягається певним мотивом, на думку А.В. Савченко в цьому саме й полягає їх зв'язок. Мотив досить вдало піддавався дослідженню у науках кримінально-правового циклу[200], адже мотив в першу чергу є факультативним елементом складу злочину.

У психологічному аспекті мотив є необхідним, невід'ємним і реально існуючим компонентом у структурі будь-якої діяльності суб'єкта[201], тому й криміналісти не обходили увагою мотив вчинення злочину.

---

[199] Савченко А.В. Мотиви і мотивація злочину: монографія / А.В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с. – С. 22.

[200] Музюкин А. П. Мотив преступления и его уголовно-правовое значение: автореф. дис. канд. юрид. наук: 2.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.П. Музюкин. – Рязань, 2010. – 23 с.; Капинус О.С. Убийства: мотивы и цели / О.С. Капинус. – М.: ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2003. – 312 с.; Савченко А.В. Мотиви і мотивація злочину: монографія / А.В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с.; Масол Д.І. Мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»/Д.І. Мосол. – Київ, 2014. – 20 с.; Подільчак О.М. Мотив і мотивація злочинів учинених жінками: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»/ О.М. Подільчак. – Х., 2004. – 20 с.

[201] Савченко А.В. Мотиви і мотивація злочину: монографія/ А.В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с. – С. 19.

І.Ф. Пантелєєва вказував, що елементом криміналістичної характеристики злочинів слугують узагальнені дані щодо найбільш розповсюджених мотивів і цілей їх вчинення.[202] Але наголошувалось, що інформацію щодо них використовують для висунення версій стосовно суб'єкта та суб'єктивної сторони злочину, а також для організації цілеспрямованого пошуку злочинця. А.В. Шмонін розглядаючи мотив у складі криміналістичної характеристики, писав, що він визначає вибір відповідного предмета посягання, способу впливу на нього.[203] Таке бачення ґрунтується на традиційному розумінні в психології мотиву як чинника, який відображуючись у свідомості людини, спонукає його до діяльності, спрямовуючи її на задоволення певної потреби.[204] Намагаючись перенести термін «мотив» на юридичний ґрунт, А.В. Савченко, аналізуючи психологічні концепції визначення мотиву, прийшов до думки, що в цілому під мотивом можна розуміти складний інтегральний (системний) психологічний утвір.[205] Ця складність позначається через розуміння в психології мотиву як поняття, що узагальнює безліч диспозицій: органічних, матеріальних, соціальних, духовних.[206] Отже, кожний науковець, досліджуючи категорію «мотив злочину» апелював до певної психологічної концепції.

В криміналістичних дослідженнях переважає діяльнісний підхід.[207] Дійсно, адже одним з основних загальновизнаних об'єктів дослідження в криміналістиці є діяльність зі скоєння злочинів (злочинна діяльність).[208] Мотив злочину в криміналістичних дослідженнях неможна відривати від злочинної діяльності, адже

---

[202] Криминалистика : учебник / [под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова]. – М. : Юрид. л-ра, 1988. – 672 с. – С. 466.

[203] Шмонин А.В. Методика расследования преступлений : учеб. пособ. / А.В. Шмонин. – М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006. – 464 с. – С. 185

[204] Общая психология: Курс лекций для первой ступени педагогического образования / Сост. Е.И. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 1995. – 448 с.; Маклаков А.Г. Общая психология/ А.Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2000. – 592 с.

[205] Савченко А.В. Мотиви і мотивація злочину: монографія/ А.В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с. – С. 13.

[206] Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. –М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1: Общие основы психологии. – 688 с. – С. 392.

[207] Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методик розслідування злочинів : монографія / В.В. Тіщенко. – Одеса, 2007. – 260 с. – С. 8

[208] Криміналістика : навч. посібник / за ред. А. Ф. Волобуєва; Волобуєв А.Ф., Волобуєва О.О., Самойленко О.А. та ін. – Київ, 2011. – 504 с. – С. 14.

саме мотив виконує роль вектору злочинної діяльності. Мотив проходить крізь причинний зв'язок між злочинним наслідком і злочинним діянням.[209] Без встановлення такого причинного зв'язку не можна висновувати про наявність події злочину, вини конкретної особи у його вчиненні. При розслідуванні множини злочинів перед слідчим стоїть також завдання встановити весь комплекс злочинів, вчинених певною групою осіб або конкретною особою, визначити взаємозв'язок між злочинами. При цьому при прийнятті рішення про початок кримінального провадження та на початку розслідування злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору, слідчий має інформацію лише про злочинний результат, тобто потребу, яка була задоволена в результаті вчинення злочинів, а отже може висновувати про мотиви злочинців, відповідно визначати коло запідозрених осіб, способи вчинення злочину, предмет посягання тощо. Тож, мотив є категорією що безсумнівно має криміналістичне значення та може бути покладена в основу криміналістичної класифікації злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору.

Через те, що мотив має виражене соціально-психологічне та юридичне значення, існує безліч класифікацій мотивів в психології чи юридичних науках.[210] Для нас самостійне значення має саме соціальна складова мотиву вчинення злочину. Адже, при дослідженні мотиву у центрі нашої уваги знаходяться злочини, що вчиняються в кіберпросторі, який характеризується соціальними чинниками через можливість задовольняти потреби конкретної людини.

Людська діяльність здійснювана з приводу того чи іншого матеріального або духовного об'єкта для задоволення соціальних потреб та інтересів нерозривно пов'язана із існуванням різних сфер життя суспільства. Таким чином виникають суспільні відносини (з приводу того чи іншого об'єкта) або соціальні відносини

[209] Савченко А. В. Мотиви і мотивація злочину: монографія/ А. В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с. – С. 22.

[210] Волков Б.С. Проблема воли и уголовная ответственность / Б.С. Волков. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1965. – 136 с. – С. 59; Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть/ М.И. Бажанов. – Днепропетровск: Пороги, 1992. – 168 с. – С. 58; Дагель П.С. Классификация мотивов преступления и ее криминологическое значение/ П.С. Дагель // Некоторые вопросы социологии и права (Материалы научн.-теор. конф.) – Иркутск, 1967. – С. 265–274. – С. 272; Герцензон А.А. Уголовное право: Общая часть / А.А. Герцензон. – М. : РИО ВЮА, 1948. – 496 с. – С. 343.

(як особливий вид суспільних, що відображають статус особи і соціальних груп у суспільстві).[211] У соціології як науці про суспільство загальновизнаним є трактування сфери суспільного життя як певного комплексу стійких відносин між соціальними суб'єктами.[212] Філософи та соціологи умовно виокремлюють чотири таких сфери, зокрема: економічну, політичну, духовну та соціальну.[213] У зарубіжних публікаціях активно поширюється думка про існування аналогічних сфер життя в кіберпросторі, започатковано навіть термін «соціологія Інтернету».[214] В результаті аналізу сучасного контенту Інтернет-простору можна виділити такі умовні сфери суспільного життя суб'єктів відносин у кіберпросторі:

1) фінансово-економічна – пов'язана зі здійсненням розрахункових операцій та укладанням цивільно-правових угод;

2) соціальна – пов'язана з системою соціальних зв'язків між користувачами електронних мереж як суб'єктами кібернетичного соціуму з приводу реалізації ними своїх соціальних потреб (ідеться про організацію людиною свого дозвілля; задоволення освітніх, інтелектуальних та інших потреб, платно або безоплатно);

3) державно-політична – пов'язана із запровадженням так званого «електронного уряду», що має забезпечити надання органами влади послуг фізичним та юридичним особам, а також зі створенням централізованих баз даних, заснованих на технології забезпечення електронного документообігу в державних органах, у різних галузях промисловості й економіки, зокрема на підприємствах, що мають стратегічне значення для безпеки держави, під час організації та проведення виборів;

4) світоглядна (ідейна чи духовна) – пов'язана із впливом на масову свідомість система цінностей членів певної групи суспіль-

---

[211] Соціологія: навч. посіб. / Вербець В.В., Субот О.А., Христюк Т.А. та ін. – Київ, 2009. – 550 с.

[212] Лавриненко В.Н., Кафтан В.В., Чернышова Л.И. Философия : учеб. и практикум [для академ. бакалавраты] / под ред. В. Н. Лавриненко. –7-е изд., перераб. и доп. – М., 2015. 711 с. – С.522 (Серия : Бакалавр. Академ. курс).

[213] Сферы жизни общества: энциклопедия экономиста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.grandars.ru/college/sociologiya/sfera-obshchestva.html.

[214] Keith N. Social Isolation and New Technology. How the internet and mobile phones impact Americans' social networks [Електронний ресурс] / Keith N. Hampton, Lauren F. Sessions,Eun Ja Her, Lee Rainie. – Режим доступу: http://www.pewinternet.org/2009/11/04/social-isolation-and-new-technology/. – Назва з екрана; Петренко-Лисак А. О. Соціальний простір у міждисциплінарному вимірі : навч. посіб. / А. О. Петренко-Лисак. – Київ : ВАДЕКС, 2013. – 400 с.

ства (за мовним критерієм, національною, расовою або релігійною приналежністю, іншою ознакою, наприклад, професією).

Мотив злочину кримінологи прямо пов'язують із цими сферами суспільного життя. Так, часто виділяють наступні групи мотивів: 1) політичні; 2) корисливі; 3) насильницько-егоїстичні; 4) анархістсько-індивідуалістичні; 5) легковажно-безвідповідальні та боязливо-малодушні.[215] Або майже не моделюючи їх від сфер життя поділяли мотиви на: 1) суспільно-політичні; 2) соціально-економічні; 3) насильницько-егоїстичні; 4) легковажно відповідальні.[216] А.В. Савченко в кримінально-правовому дослідженні на підставі цих груп висновує про поділ мотивів злочинів залежно від найважливіших сфер життя людини на такі групи: 1) ідейні; 2) політичні; 3) релігійні; 4) націоналістичні.[217] В цих поглядах в одній класифікаційній системі автори намагаються уявити одразу всю сукупність мотивів.

Для цілей основної криміналістичної класифікації злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору, на групи потрібно виходити саме з традиційних сфер суспільного життя суб'єктів кіберпростору, класифікуючи мотиви вчинення злочинів на такі групи:

1) корисливі мотиви, пов'язані з фінансово-економічною сферою відносин суб'єктів у кіберпросторі;

2) соціально-економічні мотиви, пов'язані з соціальною сферою відносин суб'єктів у кіберпросторі;

3) антидержавно-політичні мотиви, пов'язані з державно-політичною сферою відносин суб'єктів у кіберпросторі;

4) ідейні мотиви, пов'язані зі світоглядною сферою життя суб'єктів відносин у кіберпросторі.

Тож, на підставі класифікації мотивів можна класифікувати злочини, вчинені із використанням обстановки кіберпростору, на відповідні чотири групи:

1) злочини вчинені з корисливих мотивів, що пов'язані з фінансово-економічною сферою відносин у кіберпросторі;

---

[215] Лунев В.В. Преступное поведение: мотивация, прогнозирование, профилактика/ В.В. Лунев. – М. , 1980. – 263 с. – С. 52-53.

[216] Криминология / Под ред. А.И. Долговой. – М., 1997. – 784 с. – С. 289.

[217] Савченко А.В. Мотиви і мотивація злочину: монографія/ А.В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с. – С. 31.

2) злочини вчинені з соціально-економічних мотивів, що пов'язані з соціальною сферою відносин суб'єктів у кіберпросторі;

3) злочини вчинені з антидержавно-політичних мотивів, пов'язані з державно-політичною сферою відносин суб'єктів у кіберпросторі;

4) злочини вчинені з ідейних мотивів, пов'язані зі світоглядною сферою життя суб'єктів відносин у кіберпросторі.

Звичайно ці групи злочинів характеризуються різноманітністю їх кримінально-правових ознак, тому виникає питання поділу на підгрупи в межах виділених груп злочинів, які традиційно утворюють визначену множину злочинів в одному акті розслідування. В цьому сенсі важливим є беззаперечне визнання в юридичній літературі наявності у суб'єкта вчинення злочину, крім основного мотиву, також й додаткових мотивів.[218] З криміналістичної точки зору ці мотиви мають системоутворююче значення в технологіях вчинення злочинів, забезпечуючи досягнення кінцевої злочинної мети, відповідно зумовлюють суб'єктний склад організованої групи, відповідний комплекс злочинів, обрання певного предмету посягання. На прикладі злочинів у сфері підприємництва А.Ф. Волобуєв підкреслював, що організовані злочинні групи вчиняють не окремі злочини, а їх комплекси, розробляючи цілі технології злочинної діяльності, які забезпечують їм систематичне одержання кримінального доходу. Комплексність досліджень у криміналістичній методиці, як доводить автор, обумовлюється саме дослідженням злочинних технологій.[219]

Аналіз матеріалів судово-слідчої практики дозволяють наступним чином класифікувати злочини, вчинені із використанням обстановки кіберпростору.

1. Злочини вчинені з корисливих мотивів, що пов'язані з фінансово-економічною сферою відносин у кіберпросторі, поділяються на такі підгрупи:

1.1) *злочини, що порушують встановлений порядок обігу певних речей*: придбання чи збут зброї, бойових припасів або вибухових

[218] Савченко А.В. Мотиви і мотивація злочину: монографія/ А.В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с – С. 31; Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификация преступления/ С.А. Тарарухин. – К. : Вища школа, 1977. – 152 с. – С. 1; Герцензон А.А. Уголовное право: Общая часть / А.А. Герцензон. – М.: РИО ВЮА, 1948. – 496 с. – С. 15.

[219] Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: дис... докт. юрид. наук : 12.00.09 / А.Ф. Волобуєв. – Х., 2001. – 414 с. – С. 28.

речовин (ст. 263 КК України); незаконне придбання, збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та прекурсорів (ст. ст. 307, 311); незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації (ст. 359);

1.2) *злочини, що спрямовані на заволодіння чужим майном, та, пов'язані із ними злочини у сфері функціонування електронних розрахунків*: крадіжка (ст. 185 КК України); вимагання (ст. 189); шахрайство (ст. 190); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191); незаконні дії з платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200); зайняття гральним бізнесом (ст. 203-2); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209);

1.3) *злочини, що порушують механізми захисту від монополізму та недобросовісної конкуренції*: протидія законній господарській діяльності (ст. 206); незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229); незаконне збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну чи банківську таємницю (ст. 231); розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232).

2. Злочини вчинені з соціально-економічних мотивів, що пов'язані з соціальною сферою відносин суб'єктів у кіберпросторі, поділяються на підгрупи:

2.1) *злочини, пов'язані із насильницько-егоїстичними діями*: доведення до самогубства (ст. 120); погроза вбивством (ст. 129); вербування людини, вчинене з метою її експлуатації (ст. 149); розбещення неповнолітніх (ст. 156); ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301);

2.2) *інтелектуальне піратство та злочини, пов'язані із комунікаційними діями:* порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176); порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163).

3. Злочини вчинені з антидержавно-політичних мотивів, пов'язані з державно-політичною сферою відносин суб'єктів у кіберпросторі, поділяються на підгрупи:

3.1) *злочини, що пов'язані з антидержавницькими діями*:

3.1.1) злочини проти основ національної безпеки України: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110); фінансування дій, учинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-1); державна зрада (ст. 111); диверсія (ст. 113); шпигунство (ст. 114);

3.1.2) злочини у сфері охорони державної таємниці (ст. ст. 328, 330);

3.1.3) злочини проти судоустрою: незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду (ст. 376);

3.2) *злочини політико-ідеологічного спрямування*:

3.2.1) злочини проти виборчих прав і свобод (ст. ст. 157, 158, 159, 159-1);

3.2.2) терористичний акт (ст. 258) та злочини, пов'язані з тероризмом (публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2); створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3); фінансування тероризму (ст. 258-5));

3.2.3) пропаганда війни й поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. ст. 436, 436-1).

4. Злочини вчинені з ідейних мотивів, пов'язані зі світоглядною сферою життя суб'єктів відносин у кіберпросторі, поділяються на підгрупи:

4.1) *злочини, пов'язані із насильницько-дискримінаційними діями:* порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161); розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300);

4.2) *злочини пов'язані із анархістськими діями у кіберпросторі*: злочини у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (розділ XVI КК України).

Остання з наведених підгруп є доволі специфічною через те, що злочини у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та

комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку можуть вчинятись як самостійно з анархістськими мотивами, так й поєднуватися зі злочинами інших класифікаційних систем. Така злочинна діяльність кваліфікується за сукупністю статей КК України. Саме відносно цієї підгрупи злочинів спостерігається тенденція до їх розосередження на різні групи та підгрупи традиційних злочинів, вчинених із використання обстановки кіберпростору.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень означеної категорії засвідчує, що особа, котра вчиняє такі злочини, є так званим «впевненим користувачем», який здатний вільно працювати з програмними засобами комп'ютерної техніки. Вона має певний рівень кваліфікації, відповідний рівень технічної освіти в галузі комп'ютерної техніки, можливість доступу до спеціальної інформації або технологій. Щонайперше, це технічний персонал мереж і систем, які зазнали неправомірного втручання, розробники автоматизованих систем, їх керівники, оператори, програмісти, інженери зв'язку, фахівці із захисту інформації та ін.[220] Діяльність останніх завжди найчастіше підлягає кваліфікації за сукупністю статей КК України, серед якої присутні статті розділу XVI КК України.

Тож, від обраного злочинцем специфічного набору операцій, які забезпечують існування кіберпростору (технічний чинник) залежить й ступінь складності традиційного злочину в кіберпросторі (вчинюваного з наведених нами мотивів). Розслідування такої злочинної діяльності вимагає особливої концентрації та організації зусиль правоохоронних органів.

Таким чином, при розслідуванні будь-якого традиційного злочину, що вчиняється із використанням обстановки кіберпростору, наприклад, шахрайства або збуту і розповсюдження порнографічних предметів, слідчій водночас повинен перевіряти наявність інших складів, чи то злочинів у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (розділ XVI КК України), чи злочинів відповідної класифікаційної підгрупи, стосовно нашого прикладу – серед злочинів, що спрямовані на заволодіння чужим майном, та злочинів, пов'язаних із насильницько-егоїстичними діями в кіберпросторі.

[220] Мазуров В.А. Компьютерные преступления: классификация и способы противодействия: учеб. – практ. пособие / В.А. Мазуров. – М., 2002. –148 с. – С. 120.

Предмет доказування у такому комплексі злочинів буде значно ширшим, що у свою чергу зумовлює необхідність розроблення комплексної методики (теоретико-методичних засад) розслідування злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору. Підґрунтям для її розроблення уявляється криміналістична класифікація досліджуваних злочинів, здійснена з підстав мотивів їх вчинення на першому рівні та злочинної технології на другому рівні. Це також дозволить виробити практично значущі наукові рекомендації з розслідування злочинів, вчинених із використанням обстановки кіберпростору, та дасть поштовх розробленню окремих криміналістичних методик розслідування злочинів.

2.3. Криміналістичні методи опрацювання інформації: вербалізація, верифікація та валідація

Досудове розслідування та судове провадження, в широкому значенні, є засобами збору, фіксації та перевірки інформації, яка має значення для кримінального провадження. Учасники кримінального провадження обробляють зазначену інформацію та надають їй власну оцінку в процесі вербальної та невербальної комунікації. Для нашого дослідження важливе значення має оцінка учасниками отриманої ними невербальної інформації, яка відбувається методами верифікації, валідації за допомогою вербалізації.

Злочинна подія як акт, що спричинив певні кримінальні наслідки, привертає до себе пильну увагу у зв'язку з необхідністю обробки різної інформації, яку недостатньо опрацювати традиційними методами й способами. Окрім того, у науковій сфері давно визнаний поділ криміналістичної інформації на вербальну та невербальну, що зумовлює застосування особливих методів і прийомів їх дослідження. Тому при цьому, окрім криміналістичних можливостей, у нагоді стають досягнення у сфері інших наук та пристосування їх до потреб слідчої, оперативної, експертної й судової практики.

На наше переконання, ефективним у процесі аналізу та оцінки може бути застосування таких методів, як верифікація й валі-